

TOPLUMSAL YAPILARIN SAYGI İFADESİ FORMLARINDA DİLE YANSIMASI

Reflections of Social Structures in Forms of Honorifics in Language

Yrd. Doç. Dr. Kerim DEMİRCİ*

ÖZET

Bilimsel yazıların çoğu ya sadece dilin sosyal boyutuyla yahut yapısal boyutuyla ilgilenmektedir. Oysa her dilin iki boyutu da eşit derecede önemli ve birbirinden ayıramayacak kadar iç içe girmiştir. Bazı dillerde görülen kibarlık ve saygı ifadeleri de bu şekilde değerlendirilmelidir. Bilhassa Japonca, Vietnamca, Korece ve Tamilcede büyük yer tutan kibarlık ve saygı ifadeleri bu dillerde ve içinde bulunduğu dillerde konuşanın, dinleyenin ve kendinden bahsedilen kişinin toplumdaki sosyal statüsünü gösteren dilbilimsel bir janradır. Bu janra bize toplumsal yapıların dil kullanımına olan etkisini gösteren örneklerle doludur. Farklı dillerden alınan örnekler toplumsal yapıdan kaynaklanan kibarlık ve saygı yapılarının dilde fonolojik, leksikal ve dilbilgisel değişikliklerle kendisini gösterdiğini önermektedir. Bu yazının esas amacı genetik akrabalığı bulunmayan dillerden de alınan örneklerle bakarak dillerde böyle yapıların bulunduğuna dikkat çekmek ve Sapir-Whorf teorisinin kültür-dil bağlantısını tam olarak izah etmediğini göstermektir.

Anahtar Kelimeler

Saygı ifadeleri, kibarlık yapıları, toplumsal yapı, Sapir-whorf teorisi, bölgesel tipoloji

ABSTRACT

Much of the scholarly interest in language descriptions solely focuses on either the social aspects of languages or on the structural nature of languages. However, they are equally important and intertwined to each other; therefore, they should not be examined separately. Honorific systems and polite forms in some languages are thought to be treated in this sense. The polite forms or honorific systems in a language –especially languages such as Japanese, Vietnamese, Korean and Tamil– constitute a genre of a discourse in which we observe the social rankings of the speaker, listener and the person mentioned in the conversation. This genre of speech suggests that the social structure of some societies motivates a good amount of language discourse that determines the usage and shift of different linguistic levels such as phonology, lexicon and grammar. The primary goal of this study is to draw attention to such structures in genetically unrelated languages and thus show that the Sapir-Whorf hypothesis may not fully describe those structures in the languages examined here.

Key Words

Honorifics, polite forms, social structure, Sapir-whorf hypothesis, areal typology

Dilin insanlar arasında iletişim kurmaya yarayan en güçlü araç olduğu muhakkaktır. Hayatın her safhasında pratiğe döktüğümüz bu iletişim mekanizması bilhassa günlük hayatımızda yapısal ve sosyal olarak umduğumuzdan daha fazla kurallarla kendisini göstermektedir. Dilin bir fikir veya bilgi alışverişi aracı olmasının yanında sosyal boyutları da yapısal özellikleri kadar kar-

maşıktır. Her toplumda ‘kim, kiminle, nasıl konuşmalı?’ veya ‘kime, nasıl hitap edilmeli?’ soruları, o toplumun sosyal yapısının da resmini çizmektedir. Bu sorular toplumun sosyal yapısını yansıttığı gibi, dili kullananların, toplumdaki bireysel konumlarının da simgesi olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden bazı toplumsal dilbilim kitaplarında konuşma (speech) olayı toplumsal kimliğin bir göster-

*Pamukkale Üniversitesi Öğretim Üyesi.

gesi olarak değerlendirilir (Hudson 1996: 121–131). Bir toplulukta hem toplumsal yapıyı hem de o toplumun dilinin morfolojisini, fonolojisini ve söz varlığını ilgilendiren bu durumu sosyo-morfolojik, sosyo-fonolojik veya sosyo-leksikal bir konu olarak adlandırmak yanlış olmasa gerek.

Dünyada birçok dil, konuşanın (hitap eden), dinleyen (muhatap) ve kendinden bahsedilen kişinin toplumsal statülerine göre farklı dilbilgisel yapıların zıtlığından faydalanarak mütevazılık, nezaket, sevgi, saygı ve tazim ifadeleri ortaya çıkarmıştır. Dilbilimsel olarak 'honorific' sistemler diye adlandırılan bu yapılar, kelime anlamı bakımından 'tazim, ululama, saygı ifadesi, şeref payesi' manasındadır. Honorifik sistemde muhatap ile hitap eden kişilerin sosyal statüleri, saygı veya nezaketin farklı seviyelerinin sözdizimine (sentaks) veya morfolojiye yansımaları olarak karşımıza çıkar (Crystal 1997: 186). Saygı veya kibarlık sisteminin en basit ve en çok kullanılan şekli ikinci tekil ve çoğul şahıslar için kullanılan zamirlerdir¹. Dünya dillerinin birçoğunda özellikle ikinci tekil şahıslar için birden fazla zamirin kullanılması dillerde farklı sayılarda ve seviyelerde olsa da saygı kavramlarının bulunduğunu gösterir. Türkiye Türkçesinde alışık olduğumuz ikinci tekil şahıs zamiri 'sen' yerine ikinci çoğul şahıs zamiri 'siz'in kullanılması gibi birçok dilde benzer kullanımlar mevcuttur. Mesela,

Rusçada *ты* [tɨ] 'sen' - *вы* [vɨ] 'siz',

вы приглашаеть 'Sen davet ediyor-sun/edersin'

вы приглашаете 'Siz davet ediyorsunuz';

Fransızca *te/tu* 'sen' *vous* 'siz',

Elle te regarde 'O (bayan) sana bakıyor'

Je vous regarde 'Ben size bakıyorum' (Crocker 1990:242);

İspanyolcada *tú* 'sen', *usted* 'siz',

Tú eres listo, pero ella es genial 'Sen akıllısın fakat o (bayan) bir dâhi',

Usted viene mañana 'Siz yarın geliyorsunuz' yapıları kullanılmaktadır (Butt 1994: 125).

Dillerde saygı veya statü ifadeleri sadece ikinci tekil veya çoğul şahıs zamirlerinin kullanılmasıyla sınırlı olmadığı gibi bu kullanımların varlığını tek sebebe bağlamak da yanlıştır. Dilin farklı yapılarını kullanarak ifade edilen saygı olayının birden çok sebebi vardır. Biraz evvel bahsedildiği gibi bir dildeki saygı ifadeleri o dilin konuşulduğu toplumda hitap eden ile muhatapın toplum içerisindeki veya birbirleri karşısındaki konumlarını belirler. Bu konumu ortaya çıkaran sebepler arasında yaş, cinsiyet, makam-mevki, bilgi/okumuşluk seviyesi, konuşma ortamının resmiliği, şehirden veya kırsaldan geliyor olma (bölge), toplumsal olarak doğumla gelen ve sonradan değiştirilemeyen bazı statüler gibi etmenler bulunmaktadır. Bu sebeplerin pratiğe döküldüğü dillere baktığımızda farklı coğrafyalarda konuşulan ve aralarında genetik bağ bulunmayan çok sayıda dili birbirine benzer buluruz. Her bir dil kibarlık ve saygı ifadelerini değişik formlarda ve birbirinden çok farklı oranlarda kullanılmaktadır. Bu durum bir anlamda bu kavramların evrensel bir hadise olduğunun da göstergesidir. Neredeyse bütün dillerde yeni tanışılan insanlara karşı veya resmi kurumlarda resmi konumları olan insanlara hitaben kullanılan dil normal ilişkiler için kullanılan 'form'lardan farklıdır. Bu yazıda bazı dillerde değişik seviyelerde kullanılan saygı ve hürmet ifadelerini ele alacağız. Bu bağlamda 'honorific' olayının çok yaygın olduğu Japonca, Korece ve Vietnamca başta olmak üzere bazı geleneksel toplumlardaki saygı ve dil kullanımı bağlantısını gösteren örnekleri inceleyeceğiz. Örnekleri, adı geçen dillerden almamızın sebebi bu dillerde saygı ifadelerinin çok miktarda bulunmasındandır. İncelediğimiz örneklerle dillerde görülen yapıların tek bir teoriyle açıklanamayacağını da görmüş olacağız.

Kast sistemine dayalı bir toplum olan Hindistan'da konuşulan dillere göz attığımızda birçok dilde bulunan 'sen'- 'siz' ayrımının gayet basit ve hatta masmus kaldığını görürüz. Yalnız doğum ile elde edilen, brahmanlar (din adamları), kshatriya (savaşçılar), vaisyalar (çiftçiler ve tüccarlar) ve sudralar (uşaklar) gibi dört ana gruptan müteşekkil olan kast sisteminde kastlar arası dil kullanımını dilin her seviyesinde farklılık arz edebilir. Mesela, Tamil dilinde, brahmanlar ile brahman olmayan sınıflar arasındaki dil kullanımını hem kelime seçimi bazında (leksikal seviye), hem sesbilim bazında hem de gramer bazında kendini gösterir. Aşağıdaki örnek brahmanlar brahman olmayan gruplar arasındaki dil kullanım farkını göstermektedir.

Brahman		Brahman olmayan
kelime seviyesinde		
tüngu	'koyun'	orangu
alambu	'yıkamak'	kaluyu
sesbilimsel seviyede		
kräfu	'saç kesimi'	kräppu
jini	'şeker'	çini
gramer seviyesinde		
vandudu	'o geldi'	vanduccu
panra	'o [erkek] yapar'	pannuhā

Kast sisteminden farklı bir sınıf olgusunun bulunduğu İngiltere'de dilin kullanımı yüksek zümre (Upper class) ile diğer zümreler (non-Upper class) arasında bir hat çizdiğini A.S.C. Ross 1954 yılında yazdığı ve geniş yankı uyandıran bir makalesinde aşağıdaki kelime farklarıyla ortaya koymuştur.

Yüksek zümre	Yüksek olmayan zümreler
have a bath	take a bath 'banyo yapmak'
luncheon	dinner 'akşam yemeği'
sick	ill 'hasta'
rich	wealthy 'zengin'
mad	mental 'deli'
telegram	wire 'telgraf'
vegetables	greens 'sebze(ler)'
lavatory-paper	toilet-paper 'tuvalet kağıdı' vb.

Bir Orta Afrika krallığı olan Burundi'de yaş ve cinsiyet farklılıkları kast

sisteminin icapları ile birleşerek dil kullanımının sınırlarını belirler. Yaşça büyüklük-ekseriyet (ubukuru), dil dâhil bütün davranışları tanzim etmede birinci ölçüttür. Kastlar arasında çizgilerin net olduğu bu toplumda yaşlılar gençlerin, erkekler kadınların önündedir. Bir konuşma ortamında konuşma sırası katı bir şekilde yaş olayına bağlıdır. Kadınlar dışarıdan gelenler karşısında kendileriyle konuşulmadıkça asla konuşmazlar. Bu toplumda susmak da konuşmak kadar etkilidir. Grup tartışmalarında yaşça büyük olanın susması bir onaylama ifadesidir. Yaşça büyük olanın sustuğu yerde gruptakilerin de susması gerekir. Onun susmasının sonrasında yapılan her yorum gereksiz ve geçersizdir. Dolayısıyla iyi konuşmanın bir terbiyelilik göstergesi olduğu kabul edilen bu toplumda yüksek kastların erkek çocukları dokuz yaşından itibaren alt sınıf üyeleriyle, üst sınıf üyeleriyle ve özel durumlarda nasıl konuşacaklarına dair resmi konuşma eğitimi alırlar (Crystal 1997: 38).

Saygı ifadelerinin en yaygın olarak kullanıldığı dillerden biri muhakkak ki Japoncadır. Kibarlık Japon kültürünün en mühim özelliklerinden biri olarak yüzyıllardır süregelen bir gelenektir. Filmlerde büyüklerinin, misafirlerinin vs. önünde saygıdan dolayı eğilmeleriyle tanıdığımız Japonlar dillerinde de kullandıkları farklı yapılar vasıtasıyla benzer bir geleneği sergilemektedirler. Toplumun keskin çizgilerle farklı katmanlara ayrıldığı, kişilerin sosyal statülerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini gösteren kibarlık ve saygı ifadeleri Japon dilinin feodal çağlardan beri kullandığı önemli dil yapılarından. 'Polite form' veya 'honorifics' denen bu yapılar oldukça karmaşıktır. Ana dili Japonca olmayan Japonca konuşanların çok kolayca uygulayamadığı bu yapılar en basite indirildiğinde karşımıza üç çeşit ifade şekli çıkmaktadır. Birinci tarzda cümle 'kibarlık' veya 'saygı' ibarelerini almadan

'yalın' bir tarzda ifade edilir. Yalın tarzı gösteren hususi ek veya dilbilgisel bir işaret yoktur. Palmer'dan (1996: 200–206) alınan örneklere bakalım:

- (1) Taroo ga² ki-ta (yalın)
Taro Nominatif gel-Geçmiş zaman
'Taro geldi'
  - (2) Taroo ga ki-masi-ta (kibar)
Taro Nominatif gel-Kibarlık f.-Geçmiş zaman
'Taro geldi'
- İki (2) numaralı örnekte bulunan -masu-/masi- eki kibarlık formunu oluşturmaktadır.
- (3) Sensei ga warat-ta (yalın)
öğretmen Nominatif gül-Geçmiş zaman
'Öğretmen güldü'
  - (4) Sensei ga warawa-re-ta(saygı)
öğretmen Nominatif gül-Saygı f.-Geçmiş zaman
'Öğretmen güldü'
  - (5) Taroo ga sensei o tasuke-ta (yalın)
Taro Nominatif öğretmen Akkuzatif yardım-Geçmiş zaman
'Taro öğretmene yardım etti'
  - (6) Taroo ga sensei o o-tasuke si-ta (Saygı)
Taro Nominatif öğretmen Akk. Saygı f.-yardım et-Geçmiş zaman
'Taro öğretmene yardım etti'

Saygı olayına cümledeki öğeler açısından bakılınca incelediğimiz Japonca kaynakların hemen hemen hepsinde saygının ya özneye veya nesneye yönelik olduğunu görmekteyiz. Dört (4) numaralı cümlede fiil saygı ifadesini alarak öznenin saygınlığını, altı (6) numaralı cümlede ise nesnenin saygınlığını göstermektedir.

Japoncada kibarlık ve saygı göstergeleri farklı yapılarca gösterilmektedir fakat bir cümlede her iki yapı da bir arada bulunabilir (Kaiser 2001: 178).

- (7) Itu o-kaeri ni nari-masu-ka?
Ne zaman Saygı-dön- Zarf ol-Kibarlık f.-Soru
'(Sen) Ne zaman geri dönüyorsun?'

Japon dilinde fiillerin yanına getirilerek statüleri belirleyen eklerin bulunmasının yanında isimlere eklenen saygı ve sevgi elementleri de mevcuttur. Bunlardan bazıları şöyledir³:

-san: En yaygın olarak kullanılan saygı ifadesidir. Bay, Bayan, Mr., Ms.,

Mrs vs. hitap ifadeleri karşılığındadır. Kibarlık gerektiren her yerde kullanılabilir.

-sama: -San'dan bir derece yüksek bir saygı ifadesidir ve büyük saygı ifadesi olarak kullanılır.

-dono: 'Lord/tanrı' anlamındaki tono kelimesinden gelmektedir. Sama'dan da yüksek saygı ifade eder. En yüksek derecedeki saygı ifadesi olarak kullanılır.

-kun: Erkek çocukların isimlerinden sonra kullanılarak sevgi ve aşinalık ifade eder. Bazen erkekler arasında kendilerinden daha alt seviyedekiler veya genç olanlar için kullanılır.

-chan: Daha çok kız çocukları için kullanılan bu sevgi ifadesi aynı zamanda küçük erkek çocuklar, ev hayvanları ve hatta sevgililer arasında kullanılır. Bu ek kullanıldığı nesneye çocukça bir sevimlilik katar.

Bu eklerin yanında *sempai*, *kohai* ve *sensei* gibi unvanlar da konuşmada kullanılmaktadır. *Sempai* genellikle okullarda üst sınıflardaki kişiler için alt sınıflar tarafından kullanılan bir kідem terimidir. Bu terim iş yerlerinde tecrübeli veya kідemli olanlar için de kullanılmaktadır. *Kohai* ise sempainin tam aksini gösterir. Okullarda veya iş yerlerinde acemiler için kullanılmaktadır. *Sensei* tabiri kelime anlamı itibarıyla 'önceden gelmiş kişi' manasındadır ve doktorlar, öğretmenler, alanlarının ustası konumundaki kişiler için kullanılır.

New York Times'ta çıkan ve Norimitsu Onishi tarafından yazılan *Japonca Saygı İfadeleri Zayıflıyor*⁴ başlıklı yazıya göre Japon dilindeki ve toplumundaki asırlık hiyerarşiler zayıflamakta. Geleneksel olarak katı bir şekilde yaşa ve kідeme göre yapılanmış birçok Japon şirketi daha açık bir yapıya kavuşmak ve rekabeti kolaylaştırmak için unvan kullanımını bıraktı.

Aynı yazıya göre ekonomide yaşanan bozulma, firmaları geleneksel düzene bozma pahasına, kідemlilik ilkesin-

den vazgeçip performans ilkesini kriter olarak kullanmaya zorladı. Uzmanların belirttiğine göre bu durum saygı dilinin ve unvanlarının kullanımı konusunda kargaşa yarattı. Bu mesele Japon toplumunda büyük bir değişikliğin aynası durumundadır. Şöyle ki, eşitlik düşüncesini ilke edinmiş anne-babalar artık çocuklarına geleneksel saygı dilini öğretme konusunda titiz davranmamaktalar. Okulların çoğu öğrencilerinden öğretmenleri için bu dil yapılarını kullanmalarını beklememekteler. Bunun neticesi olarak genç Japonlar ne bu yapıların kullanımına tam olarak hakimler ne de kendilerini bu dil yapılarını kullanmaya mecbur hissetmekteler. Yukarıda belirtildiği üzere saygı ifadeleri mevzuunda Japonca diğer birçok dile nazaran daha kompleks bir yapıya sahip olduğundan her şeyin en az zamanda en kısa yolla gerçekleşmesini istediğimiz bir çağda bu yapıların öğrenimi ve kullanımını kendi insanlarına bile ağır gelmekte. Mesela ana dili Fransızca olanların ikinci kişiye hitap ederken sadece gayri resmi 'tu' ile resmi 'vous' zamirlerini seçmelerine mukabil Japoncada 'ben' veya 'sen' demenin birçok şekli vardır. Japon toplumunda bu zamirlerin kullanımı yaş, cinsiyete, sosyal statüye, içinde bulunulan duruma ve birçok başka şarta bağlıdır. Hatta fiillerin çekimi, sıfatlar ve tüm kelimeler saydığımız sebeplere göre değişiklik arz eder. Türkçeye yakınlığı ile bilinen Korecede (Martin 1993: 42-45) de bu durum sadece zamirlerle sınırlı olmayıp fiil sisteminde kendini göstermektedir. Korecede bir kişi saygı duyduğu bir şahsın yaptığı işten bahsederken 'honorifik' denen saygı ifadelerini kullanmaktadır. Kore toplumunda kendinden saygıyla bahsedilen insanlar anne-baba, diğer akrabalar, yaşlı insanlar, yüksek rütbeliler, öğretmenler ve doktorlar gibi eğitilmiş insanlar ve başka meslek erbabı şeklindedir. Korecede kendi şahsını övmekten kaçınmak da başkalarını tazim kadar önemlidir. Bir

başka ifadeyle Kore toplumunda insanlar kendi hareketlerini anlatırken saygı ifadelerini asla kullanmazlar. Fiiller -usey veya -sey eklerinin -yo'dan evvel getirilmesiyle saygı formunu alırlar.

Hankwuk mal ul cal hasey yo?

'Koreceyi iyi konuşabiliyor musunuz?'

Ape' nim... chayk ul ilk.usey yo.

'Baba... kitap okuyor.'

Japoncada olduğu gibi Korecede de hem kibarlık ifadeleri hem de saygı formları vardır:

<u>Çekimli fiil</u>	<u>Kibarlık formu</u>	<u>Saygı formu</u>
kes-er	pey yo	peyseyo yo
yap-ar	hay yo	haseyo yo
buluş-ur	manna yo	mannaseyo yo
dinle-r	tul.e yo	tul.useyo yo
bekle-r	kitalye yo	kitaliseyo yo vb.

Korece, Japonca ve Tamil diliyle hiçbir genetik bağı bulunmayan Vietnamca (Thompson 1965: 260-266, 299-304) da kibar kullanım ve saygı formları bakımından oldukça karmaşık ve zengin bir yapıya sahiptir. Vietnamcadaki saygı ve kibarlık terimlerinin akrabalık ilişkileriyle de yakından ilgisi vardır. Bu terimlerin kullanımı dinleyiciye (muhatap), kendinden bahsedilen kişiye (gıyaben), bu kişilerin yaşına, akrabalık derecelerine ve toplumsal statülerine göre değişmektedir. Bu karmaşık sistemde diğer dillerde olduğu gibi kişilerin birbirlerini tanıma dereceleri, ortamın resmi veya gayri resmiliği kullanılacak dil formlarını belirleme konusunda önem taşır. Mesela, yirmi yaş üstündeki bir kişi muhatapları için aşağıdaki standart kelimeleri kullanmaktadır:

cu: ileri yaştaki insanlar için; birinin ninesi veya dedesi veya onlardan da yaşlı durumdaki kişiler.

ông: cu tabirinin kullanılmadığı yirmi ve üzeri yaşlardaki tüm erkekler için.

bà: cu tabirini kullanacak kadar yaşlı olmayan bütün evli kadınlar, hitap edenin kendi yaşındaki kadınlar veya daha yaşlılar için.

cô: bà ve cu tabirlerini kullanacak kadar yaşlı olmayan on yaşından büyük evli olmayan kızlar ve kadınlar için.

anh: yirmi yaşının altındaki ve aşağı yukarı on iki yaşının üzerindeki erkekler için.

em: yaşlı küçük olan çocuklar için.

Vietnamcada bu, yaşla alakalı farklılıkları gösteren elementlerin yanında saygı ve statü belirten partikeller de mevcuttur. Kibarlık ifadesi içeren birçok element arasında *da*, *á*, *bâm* ve *thua* gibi yaygın kullanıma sahip olan edat görevli kelimeler konuşmaya muhatap olan kişinin veya konuşmaya konu olan kişinin saygınlığını gösteren elementlerdir. Bu unsurların dışında Türkçeye 'örtmece' diye aktarılabilecek 'euphemism [yüfemizm]' de bir saygı ifadesi olarak kullanılmaktadır.

da edatı muhatapın sorusuna cevap verirken saygı ifadesi katar:

Nguôi ay la ài?

'Bu şahış kim?'

Da tòi không biết

'Bilmiyorum'

à edatı saygı bildirir:

Ông o dâý mây nâm rôi à

'Orada kaç yıl yaşadınız?'

bâm edatı sosyal üstünlüğü gösteren bir seslenme ifadesidir:

Bâm công-tu có muc Bac Hãi ngon lăm.

'Efendim, çok lezzetli Bac Hai mürekkebalığı var'

Anh có xem quyen sách ay không? Bâm có.

'O kitabı okudun mu? Evet efendim, okudum.'

thua edatı da sosyal bakımdan eşit seviyede veya üstün olanlar için kullanılır. Aşağıdaki örnekte genç bir şahıs kendinden yüksek seviyedeki birine sesleniyor:

Thua cu chúng tòi ăn quà sang rôi a.

'Efendim, biz kahvaltımızı yaptık'

Còn cu đã dùng chưa?

'Siz yaptınız mı?'

Örtmece (euphemism) olayının bazı durumlarda saygı veya nezaket ifadesi olarak kullanımı gayet ilginç bir durumdur. Örtmece esas olarak hoş olmayan, utandırıcı veya patavatsız olduğu düşünülen ifadelerin yerine daha zararsız veya yumuşak ifadelerin kullanılarak bir nevi esas kelimenin örtülmesidir (Abrams 1993: 60). Türkçede *ölmek* fiili yerine *vefat etmek*, *verem* yerine *ince hastalık*, *kanser* yerine *amansız hastalık* demek; İngilizcede *Allah kahretsin / kahrolası* ifadesi için *god damn* yerine *gosh darn* demek örtmeceye örnek olarak gösterilebilir. Örtmecenin birçok sebebi olabilir. Ölüm, seks, vücudun bazı parçaları, dinsel konular, politik olaylar, istenmeyen haller (Wardhaugh 1995: 236-238) vs. gibi çeşitli durumları bir konuşma ortamında rahatça ifade edebilmek amacıyla insanlar örtmeceye başvururlar. Vietnamcada örtmeceyi ilginç kılan durum örtmecenin doğasıyla alakalıdır. Genel olarak örtmecede kötü (eksi) durumdaki bir olay normal (nötr/sıfır) seviyesine çıkarılmaktadır. Türkçede 'Babam belediyede çöpçü' demek yerine 'Babam belediyede temizlik ve fen işlerinde çalışıyor' demek menfi bir durumu normale çekmek demektir. Oysa Vietnamcada (Thompson 1965: 302) *ăn* 'yemek' ve *uông* 'içmek' gibi 'normal' seviyedeki fiillerin yerine *xoi* kelimesi kullanılarak yeme ve içme işini yapan kişiyi normalin üstüne çıkarma olayı söz konusudur. Bir başka ifadeyle Vietnamcada bu kullanım eksi-sıfır-artı düzleminde eksiden sıfıra geçişi değil sıfırdan artıya geçişi göstermektedir.

- Mói ông **xoi** com 'Birşeyler yiyiniz'

- Cám ơn ông 'Teşekkür ederim'

- Tòi ăn rôi 'Ben yedim'

Japonca ve Korecede olduğu gibi Vietnamcada da bilhassa öğretmenler 'giáo-su' ve doktorlar 'bác-sĩ' için saygı ifadeleri kullanılmaktadır.

Örneklerde görüldüğü gibi Tamilden İngilizceye, Japoncadan Vietnamcaya, Brundi dilinden Koreceye dünyanın

birçok yerinde konuşulan ve çoğu genetik bakımdan farklı ailelere mensup dillerde değişik derecelerde kibarlık ve saygı ifadeleri bulunmaktadır. Bu dillerde saygı ifadelerinin bulunması kullanicılarının birebir örtüşmesi anlamına gelmemektedir. Örneklerde açık olarak şunu görmekteyiz ki her dil saygı kavramını farklı gramer yapılarıyla veya değişik leksikal unsurlarla karşılamaktadır. Bu noktada, bir sonuç çıkarma, genel/geçer bir hükümden bulunma veya kültür dil ilişkisi bağlamında konuya en yakın Sapir-Whorf teorisini (Malmkjær 1996: 305–308) uygulamanın ne denli zor olduğunu müşahade etmekteyiz. Sapir-Whorf teorisine göre diller dünyayı tamamen aynı şekilde algılamazlar. Her dilin dış dünyayı algılaması farklıdır. Bir kişinin anadili o kişinin dünyaya bakışını, varlıklar karşısındaki hareketlerini ve kısaca kültürünü şekillendiren bir sistemdir. Bu bakış açısından hareket edilince dillerdeki unsurların birbirlerine tam olarak çevrilmesi söz konusu değildir. Teorinin öne sürdüğü ‘dillerin varlıkları farklı algılayıp anlatması’ gayet makul bir görüş olsa da dilin kültürü şekillendirdiği görüşü tartışmaya açıktır. Hindistan’daki kast sisteminin tamamen dilden kaynaklanarak geliştirilmiş bir sosyal yapı olduğunu veya Japoncadaki tazim formlarının feodal Japon toplumunu kurmuş olduğunu öne sürmenin zorluğu Sapir-Whorf teorisini tartışılır hale getirmektedir. Şöyle ki, öteden beri yerleşmiş, konvansiyonel yapılar olarak dillere baktığımız zaman, diller mevcut sosyal sistemleri doğuran yapılar olmaktan ziyade bu sistemlerin devamını sağlayan birer unsur olarak kabul edilebilir. Yani hem kast sistemine hem de bu sistemde kullanılan dile sonradan katılan (yeni doğan) bir üye için dil o sistemin devamına katkıda bulunan bir unsurdan başka bir şey değildir. Öteden beri var olan bir sistemin içinde kendisini bulan bir üye o dili kullanmak zorundadır çünkü dil denen sistem yeni

üyenin topluma katıldığı zaman dilimine kadar dilbilgisel ve semantik anlamda tekâmül etmiş bir anlaşmalar bütünü haline gelmiştir. Japoncadaki durum göz önünde tutulduğunda bazı saygı formlarının terk edildiğini görmekteyiz. Aşırı ‘marjinal’ düşünerek Japon ekonomisindeki durgunluğu bile ticaret dilinde veya genel dildeki saygı ifadelerinin hantallığına bağlamak dış dünyanın dili nasıl etkilediğini göstermesi açısından önemlidir. Modern dünyada yerel veya küresel kültürlerin diller üzerinde muazzam değişiklikler yaptığını göz önünde tutunca dilin kültürü şekillendirmesini iddia etmek yerine kültürün dil formlarını şekillendirdiğini öne sürmek de en az aksi kadar geçerli görünmektedir. Kaldı ki Peter Trudgil’in diyalektoloji çalışmaları sosyal sınıfların dil kullanımını ne kadar etkilediğini açıkça göstermektedir. (Chambers 1988: 67–82). Kendileriyle bizzat konuştuğum Hindistanlı bilim adamları da artık insanların Hindistan’da kast sistemini devam ettirmeye alet olan dilin değişmesi gerektiğini söylemekteydi. Ancak onlar da önce sosyal yapının değişmesi gerektiğini sonra bu değişikliğin zamanla dili değiştireceğini düşünmekteydi. Öte yandan Korecede, Japoncada ve Vietnamcada bilhassa öğretmenler ve doktorlar için hususi saygı ifadelerinin kullanılıyor olması *bölgesel tipoloji* (areal typology) kuramıyla açıklanabilir. Buna göre aralarında genetik bir bağ bulunmayan diller bölgesel yakınlıktan dolayı benzer özellikler gösterebilmektedir. Dillerdeki kibarlık ve saygı yapılarına eşzamanlı olarak baktığımızda, bu yapıların önümüze o toplumun sosyal yapısına ilişkin bir tablo sunduğu gayet açıktır. Bu sosyal yapının dillere fonolojik, leksikal, morfolojik seviyelerde yansıdığını müşahade etmekteyiz. Yaş, cinsiyet, makam-mevki, bilgi/okumuşluk seviyesi, konuşma ortamının resmiliği, şehirden veya kırsaldan geliyor olma (bölge), toplumsal olarak doğumla gelen ve sonradan değiştirile-

meyen bazı statüler gibi etmenlerle bağlantılı olarak her toplum 'kim, kiminle, nasıl konuşmalı?' veya 'kime, nasıl hitap edilmeli?' gibi sorulara belirli dil yapılarını kullanarak cevap vermektedir. Dillerdeki bu ve benzeri yapılar hem sosyolojin hem de dilbilimin ve hatta tarih ve antropoloji bilimlerinin katkılarıyla çok yönlü bir şekilde incelenmelidir.

KAYNAKLAR

- Abrams, m. H. (1993), *A Glossary of Literary Terms*, New York: Harcourt Brace College Publishers.
- Beyer, Jr., R. Thomas (1992), *501 Russian Verbs*, New York: Baron's Educational Series, Inc.
- Butt, John and Benjamin, Carmen (1994), *A New Reference Grammar of Modern Spanish*, London: Edward Arnold.
- Chambers, J. K. And Trudgil, Peter (1988), *Dialectology*, Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard, Matthews, Stephen and Polinsky, Maria (1997), *The Atlas of Languages*, New York: Facts on File, Inc.
- Crocker, Mary E., Coffman (1990), *French Grammar*, New York: McGraw-Hill.
- Crystal, David (1987), *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge: University of Cambridge Press.
- Hudson, R. A. (1996), *Sociolinguistics*, Cambridge: University of Cambridge Press.
- Kaiser, Stefan., Ichikawa, Yasuko., Kobayashi, Noriko., and Yamamoto, Hilofumi (2001), *Japanese*, London and New York: Routledge.
- Malmkjaer, Kristen (1996), *The Linguistics Encyclopedia*, London & New York: Routledge.
- Martin, Samuel E., Lee, Young-Sook C. (1993), *Beginning Korean*, Rutland, Vermont & Tokyo: Charles E. Tuttle Co.
- Palmer, Gary, B. (1996), *Toward a Theory of Cultural Linguistics*, Austin: University of Texas Press.
- Thompson, Laurence C. (1965), *A Vietnamese Grammar*, Seattle: University of Washington Press.
- Wardhaugh, Ronald (1995), *An Introduction to Sociolinguistics*, Oxford and Cambridge: Blackwell.
- <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/special/clinton/stories/clinton081898.htm> (26 Haziran 2005)
- <http://groups.msn.com/kawaiianimeshrine/honorifics.msnw> (Subat 13, 2005)
- <http://www.languagehat.com/archives/000943.php> (Subat 13, 2005).

NOTLAR

¹ Saygı konusunda zamirlerin kullanımı birçok yönden önem arzeder. Olaya biraz yakından baktığımızda, bu önemin, bir zamirin başka bir zamir yerine kullanılmasından veya bir zamirin bir isim yerine kullanılmasından kaynaklanabileceğini görürüz. Zamirin farklı kullanılması 'saygı' kavramını da içerir. Saygın bir insana 'Sen nasılsın?' yerine 'Siz nasılsınız?' dediğimizde gerçekte tek olan bir insanı birden fazla (kişi) gibi telakki ederek kendi konumumuzun o kişinin konumundan nezaketen aşağıda olduğunu düşünüyor olsak gerek. Bu durum Türkçede ekler vasıtasıyla da yapılmaktadır. Bir toplantıya katılması beklenen bir vali için 'Vali beyler toplantıyı teşrif ettiler' ifadesini kullanmak da bu kabilden bir kullanımdır. -*Ar* çoğul ekinin tek bir kişi için kullanılması sosyomorfolojik açıdan valinin konumunu ve (toplantıda) onu bekleyenlerin vali karşısındaki yerini belirler. Öte yandan, zamirlerin saygı ve kibarlık ifadesi taşımaları bazen hiç kullanılmamalarına da bağlı olabilir. Kendilerinden bahsedilen kişilerin zamirler yerine kendi adları ile anılmak istedikleri tezini doğru kabul ettiğimizde bu durumda zamirlerin kullanılması saygı problemi doğurmaktadır. Mesela, ismini bildiğimiz bir kişi [Ahmet] için 'Ahmet de bizimle gelsin' yerine 'Bu/şu/o da bizimle gelsin' ifadesini kullanmak zamirlerin bir başka saygı boyutunu gösterir. Bir işaret zamirleri olan 'bu, şu ve o'nun kullanımı Ahmet tarafından saygısızlık veya kabalık olarak algılanabilir. Amerika'nın eski başkanı Bill Clinton'ın problemler yaşadığı Monica Lewinsky için bir işaret sıfatı olan 'O kadın' demesinin Monica tarafından 'çok aşağılayıcı ve kaba' bulunduğunu bir televizyon programında bizzat duymuştum. (Bill Clinton'ın cümlesi: "I'm going to say this again. I did not have sexual relations with **that woman**, Miss Lewinsky." By Peter Baker and John F. Harris Washington Post Staff Writers Tuesday, August 18, 1998; Page A01)

<http://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/special/clinton/stories/clinton081898.htm> (26 Haziran 2005)

² Burada, Türkçenin aksine, Japonca'nın nominatif hal ekine (göstergesi) sahip olduğunu görmekteyiz.

³ <http://groups.msn.com/kawaiianimeshrine/honorifics.msnw> (Subat 13, 2005)

⁴ <http://www.languagehat.com/archives/000943.php> (Subat 13, 2005).